

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

На правах рукопису

УДК 021.4(477)«198»

ЯРОЩУК Валентина Петрівна

**СИСТЕМА ОБСЛУГОВУВАННЯ ЧИТАЧІВ ОБЛАСНИХ
УНІВЕРСАЛЬНИХ НАУКОВИХ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ
(80-90-ті роки)**

СПЕЦІАЛЬНІСТЬ 07.00.08 - КНИГОЗНАВСТВО,
БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО, БІБЛІОГРАФІЗНАВСТВО

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

КИЇВ - 1997.

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національній бібліотеці України ім. В.І. Вернадського

Науковий керівник: доктор історичних наук
СЛОБОДЯНИК Михайло Семенович

Офіційні опоненти: доктор історичних наук
ІЛЬГАНАСВА Валентина Олександрівна
кандидат історичних наук, доцент
НОВАЛЬСЬКА Тетяна Василівна

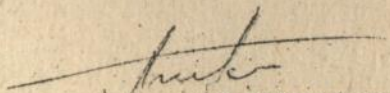
Провідна організація - Рівненський державний інститут культури

Захист відбудеться «29» травня 1997 р. о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 01.31.01. по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) наук в Національній бібліотеці України ім. В.І. Вернадського за адресою: 252039, м. Київ, просп. 40-річчя Жовтня, 3.

З дисертацією можна ознайомитися у читальному залі бібліотекознавчої літератури Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського.

Автореферат розіслано «26» квітня 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат економічних наук

А.О. ЧЕРМАРЬОВ

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасний етап розвитку вітчизняного біблієкознавства характеризується переглядом основних теоретичних підвалин, що викликано змінами, які сталися у суспільстві, - здобуття суверенітету України, становлення державності, відродження національної культури, - і відбуваються на тлі складних явищ у економічному та соціальному житті країни. В цих умовах Україні необхідно максимально ефективно використати переваги відкритого суспільства, активно розвивати власну інформаційну інфраструктуру, орієнтовану на забезпечення доступності до світового інформаційного простору. Ці завдання визначальним чином впливають на діяльність бібліотек усіх типів по задоволенню і розвитку інформаційних потреб (ІП) суспільства й окремих читачів. Непідготовленість бібліотек до вирішення нових завдань спонукають біблієкознавців до вивчення історико-культурного процесу, корінних змін структури ІП читачів і обґрунтування на цій основі перспективних напрямів розвитку системи біблієчного обслуговування як комплексного динамічного і складного об'єкту для приведення його у відповідність до вимог, що ставить до цієї системи суспільство на сучасному етапі свого розвитку.

Реалізація цих проблем на рівні регіонів України покладесться на обласні універсальні наукові бібліотеки (ОУНБ) як науково-інформаційні центри, що мають реальні можливості за рахунок організаційно-технологічного оновлення системи обслуговування (СО) забезпечити якісно новий рівень задоволення ІП читачів.

Разом з тим у численних історико-біблієкознавчих дослідженнях практично не розглядається комплекс проблем,

пов'язаних з осмисленням кардинальних змін, що відбулися у регіональній ланці СО, і обґрунтуванням магістральних напрямів її оновлення.

Отже, актуальність роботи обумовлюється однаковою мірою науковими і соціально-практичними обставинами, викликаними з однієї сторони - інформатизацією суспільства, а з другої - посиленням ролі ОУНБ у збереженні на регіональному рівні загальної доступності документів, інформації, знань.

Актуальність дослідження посилюється відсутністю у вітчизняному бібліотекознавстві узагальнюючих робіт, присвячених аналізу СО читачів ОУНБ.

Хронологічні межі дослідження визначені 80-90-ми роками, на які припадає історичний злам, що призвів до кардинальних змін в українському суспільстві і динамічних перетворень у соціокультурній сфері. Протягом цього періоду суттєво змінився статус ОУНБ, посилилась її роль як регіонального соціокультурного та науково-інформаційного центру. Це призвело до розмежування поглядів бібліотекознавців на СО ОУНБ і визначення її місця у інформаційній сфері суспільства, вироблення нових форм соціальної поведінки у суверенній Україні. Формування нового погляду на СО з позицій сучасного соціокультурного контексту дозволяє вирішувати комплекс проблем організації обслуговування читачів, враховуючи зовнішні і внутрішні чинники, що впливають на розвиток цієї системи. Ці зміни визначають зміст її читачів, що трансформувалася впродовж 80-90-х років.

Для забезпечення спадкоємності історико-бібліотекознавчого аналізу і поглибленого вивчення проблеми у дисертації здійснені історико-бібліотекознавчі екскурсії, що характеризують СО на різних етапах її розвитку.

Стан проблеми. Складність і багатоплановість структури, змісту, форм і методів СО зумовили появу великої кількості публікацій, у яких розглядались різні аспекти цієї стрижневої бібліотечнознавчої проблеми.

Теоретико-методичні засади функціонування СО розроблені у фундаментальних монографіях М.Я.Дворкіної, В.О.Ільганасвої, М.С.Карташова, М.С.Слободяника, Ю.М.Столярова, Дж.Шири. Найбільш повно і багатоаспектно стратегічні проблеми розвитку СО, визначення її структури, властивостей і засобів адаптації до зовнішнього середовища, аналізу ресурсів, технології і методики обслуговування, організації бібліотечного середовища для читачів і управління системою розглянуті у докторській дисертації М.Я.Дворкіної.

Теоретичному осмисленню СО, аналізу змісту і структури бібліотечних послуг присвячені публікації А.С.Арзуханова, К.Г.Астапович, С.О.Басова, А.М.Вансева, Б.Ф.Володіна, Х.Купце.

Узагальнення практичного досвіду обслуговування читачів України на регіональному рівні та рекомендації щодо удосконалення цієї роботи здійснено у працях В.С.Бабича, Т.В.Добко, А.П.Корнієнко, О.К.Олександрової, З.І.Савіної.

Вивченню ІП читачів присвячені публікації українських дослідників Д.А.Балики, Н.М.Кушнарєнко, К.Т.Селіверєтової, Н.М.Фрідьської, В.Д.Ясьма. Проаналізовані також результати соціологічних досліджень ІІІ, що проводились республіканськими й обласними бібліотеками України.

Центральне місце в оновленні СО належить новітнім інформаційно-бібліотечним технологіям, які досліджені у дисертаціях українських бібліотечнознавців І.П.Антоненко, В.В.Дерленка, О.Г.Кириленка, Т.П.Павлуші. Важливе значення мають ідеї, викладені у монографіях і статтях інформатиків

Л.З.Амлинського, Ф.С.Ворайського, Л.Й.Костенка, М.І.Сенченка, А.В.Соколова, Дж.Солтона, К.В.Тараканова, Я.Л.Шрайберга. Проаналізовано також практичний досвід бібліотек України з комп'ютеризації СО. Проблеми цільового планування і вдосконалення структури обслуговування привернули увагу С.О.Басова, О.Г.Кириленка, К.Р.Купера, Л.Г.Петрової, К.В.Тараканова, Е.О.Фенелонова.

Отже, різні аспекти дослідження системи бібліотечного обслуговування читачів привертають увагу широкого кола вітчизняних і зарубіжних фахівців. Проте дослідження, орієнтовані на комплексний історико-бібліотекознавчий аналіз СО ОУНБ і розробку на цій основі цільової стратегії її оновлення, відсутні.

Сучасний рівень розробленості проблеми значною мірою вплинув на визначення об'єкту, предмету, мети і завдань дослідження.

Об'єктом дослідження є система обслуговування читачів ОУНБ.

Предмет дослідження - історико-бібліотекознавчий аналіз системи обслуговування читачів ОУНБ та перспективи її подальшого розвитку в умовах соціально-політичних змін, що відбулися у зв'язку із здобуттям Україною державної незалежності.

Метою дослідження є реконструкція розвитку системи обслуговування читачів ОУНБ як основа для обґрунтування перспективних напрямів її оновлення.

Для досягнення мети у дисертації поставлені такі **основні завдання:**

- проаналізувати генезис бібліотекознавчих уявлень на систему обслуговування читачів;

- вивчити зміст і динаміку ІП основних читачьких груп та соціально-економічні фактори, що впливають на їх формування;

-визначити специфіку інформаційно-комунікативної діяльності (ІКД) читачів ОУНБ;

-розробити програму оновлення системи обслуговування читачів;

-проаналізувати розвиток технологій і обґрунтувати перспективні зміни, орієнтовані на реалізацію програми оновлення системи обслуговування читачів;

-розробити перспективну організаційну структуру системи обслуговування читачів ОУНБ.

Методологія і методи дослідження. Методологічною основою є загальнонаукові принципи історизму й об'єктивності в історичних дослідженнях, закони соціокультурного розвитку суспільства та пріоритетності культури у суспільному житті України в контексті підвищення ролі бібліотеки як соціального інституту в період розбудови держави та створення власної інформаційної інфраструктури.

Для забезпечення вірогідності основних результатів у дисертації використано комплекс взаємодоповнюючих бібліотечнознавчих, історичних та соціологічних методів, адекватних меті і завданню дослідження: цільовий і прогнозно-аналітичний підходи, історико-бібліотечнознавчий та історико-порівняльний аналіз, анкетування, інтерв'ювання та комплексний метод системної реконструкції СО.

Джерельна база дослідження. Дисертант послуговувався кількома видами та комплексами джерел. Первинний інформаційний масив склали друковані джерела з проблем вивчення соціокультурної ситуації в Україні, публікації, присвячені дослідженню СО читачів, у тому числі монографії, статті, матеріали наукових конференцій, організованих провідними бібліотеками і вузами культури України. Вивчено також масив архівних документів ОУНБ України: матеріали

соціологічних досліджень, звіти, плани, методичні розробки, статистичні матеріали, організаційно-технологічна документація. Використані неопубліковані рукописні та архівні фонди УНІКу і С.П.Постернака, що зберігаються у Інституті рукопису НБ України ім. В.І.Вернадського.

Наукова новизна. В дисертації у комплексі досліджено СО читачів ОУНБ в найбільш суперечливий і складний час зміни соціальних систем та обґрунтовано перспективні тенденції її розвитку. У цій роботі:

- вивчено структуру і динаміку змін у змісті ІІ читачів ОУНБ і визначена специфіка їх ІКД;

- розроблена цілісна програма оновлення системи обслуговування, орієнтована на прискорену інформатизацію України;

- визначені основні напрями технологічного забезпечення програми;

- обґрунтовані організаційно-структурні зміни, які необхідно здійснити для реалізації програми оновлення СБО читачів ОУН.

Теоретична значущість дослідження полягає у розв'язанні актуальної проблеми наукового забезпечення інформаційно-технологічного оновлення та бібліотекознавчого обґрунтування шляхів удосконалення системи обслуговування і приведення її у відповідність із зростаючими динамічними ІІ читачів ОУНБ.

Значення оновлення СО читачів ОУНБ надзвичайно зростає у контексті підвищення національного інформаційного потенціалу держави на основі активізації використання інформаційних ресурсів, сконцентрованих у головних регіональних книгозбірнях.

Практичне значення. У дисертації обґрунтовано теоретичні положення, що визначають програму оновлення СО читачів, рекомендовані Міністерством культури і мистецтв України для впровадження у діяльність ОУНБ. Вони у повному

обсязі реалізовані у Херсонській, Донецькій, Рівненській, Миколаївській ОУНБ. П'ять ОУНБ м. Житомира, Луцька, Тернополя, Хмельницького, Чернівців використали запропоновану методику вивчення ІІ та ІКД читачів. Матеріали дослідження впроваджені в навчальний процес Рівненського державного інституту культури у курсах "Загальне бібліотекознавство", "Організація обслуговування читачів", "Автоматизація бібліотечних технологій" та у навчальному процесі Інституту підвищення кваліфікації працівників культури.

Апробація роботи. Автор очолює роботу з розробки і впровадження автоматизованих технологій у СО читачів Рівненської державної обласної бібліотеки, що є складовою частиною програми автоматизації бібліотечних технологій ОУНБ України. Автор є керівником проекту "Пропагусмо спадщину", який реалізує заміну інфраструктури традиційних технологій на автоматизовані у підсистемах обслуговування читачів у галузі краєзнавчої діяльності РОУНБ. Соціологічне дослідження, що проводилось автором у Рівненській ОУНБ, відзначено Дипломом та отримало друге місце на конкурсі наукових робіт Міністерства культури і мистецтв України у 1995 році.

За проблематикою дисертації надруковано 15 публікацій (основні наведені у авторефераті). Результати дослідження впродовж 1990-1996 року доповідались на численних наукових конференціях, семінарах, нарадах директорів ОУНБ різного рівня, в т.ч. на міжнародних наукових конференціях "Наукова бібліотека в сучасному соціокультурному контексті" (Київ, 1993р.) і "Бібліотечно-бібліографічні класифікації" (Київ, 1995р.).

На захист вносяться такі положення і результати, одержані особисто автором.

1. Система обслуговування читачів ОУНБ сформувалася як основна ланка задоволення ІП громадян України на регіональному рівні. Її стан у 80-90-х роках є об'єктивним наслідком тривалого екстенсивного розвитку і революційних змін, що відбуваються під впливом кардинальних соціально-політичних зрушень, пов'язаних із становленням української держави та бурхливими процесами інформатизації суспільства. Такий стан системи є перехідним, що зумовлює необхідність розробки теоретико-методичних засад її оновлення та цільового управління подальшим інтенсивним розвитком.

2. Комплексне дослідження структури і змісту ІП читачів у поєднанні з визначенням специфіки їх ІКД є необхідними умовами розробки стратегії оновлення СО читачів ОУНБ. Це дозволяє здійснити перехід від ідеологічної та галузево-професійної домінації функціонування СО до максимально повного й оперативного задоволення ІП читачів на основі розробки і реалізації системи послуг, що базуються на комплексному використанні власних і зовнішніх інформаційних ресурсів.

3. Стратегію оновлення СО читачів ОУНБ доцільно реалізувати на основі програми, у якій відображаються сукупність цілей різного рівня, їх взаємозв'язки, підпорядкованість, що дає можливість здійснити добір пріоритетних цільових установок у плануванні розширення діяльності ОУНБ для задоволення ІП читачів. Цілями першого рівня у цій програмі є: здійснення моніторингу динаміки ІП та ІКД; проведення аналізу власних інформаційних ресурсів і визначення перспективних напрямів і конкретних шляхів їх розвитку; організація маркетингового дослідження зовнішніх інформаційних ресурсів і забезпечення їх доступності для читачів; удосконалення існуючої розробки і

реалізація перспективної системи послуг, орієнтованої на інформаційні технології; здійснення технологічного оновлення СО читачів; наукове й організаційне забезпечення функціонування системи.

4. Програма оновлення СО читачів ОУНБ може бути у повному обсязі реалізованою лише на основі освоєння бібліотекою інформаційних технологій. Пріоритетними напрямками технологічного забезпечення програми є: формування електронного каталогу ОУНБ як основи регіональних бібліотечно-інформаційних ресурсів; автоматизація основних технологічних процесів обслуговування читачів; забезпечення доступності інформації, що зосереджена у національних і зарубіжних базах даних.

5. Перспективна організаційна структура має відповідати основним напрямкам програми оновлення СО, що реалізується на основі інформаційних технологій. Це зумовлює необхідність позитивної орієнтації структури на забезпечення цілісності функціонування та інтенсивності розвитку СО. Розв'язання цих завдань досягається на основі виділення структурних блоків: формування і підтримки ресурсної бази обслуговування; організації орієнтовного інформування й обслуговування вторинними документами; обслуговування первинними документами; науково-аналітичного і управлінського забезпечення функціонування системи.

Структура дисертації відпорядкована логіці системного дослідження об'єкту. Робота складається з вступу, трьох розділів, заключення, списку використаної літератури, додатків.

ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено її об'єкт і предмет, проаналізовано ступінь дослідженості проблеми,

визначено мету та завдання роботи, охарактеризовано теоретико-методичні засади, методи, хронологічні межі та джерельну базу дослідження, обґрунтовано наукову новизну та практичне значення дисертаційної роботи, викладено основні положення, що виносяться на захист.

Розділ I. Теоретико-методичні засади дослідження системи обслуговування читачів ОУНБ присвячено аналізу розвитку проблеми і розробці теоретико-методичних засад дослідження. Проаналізовані бібліотечнознавчі розвідки СО, що здійснювались у межах трьох основних підходів: загальнобібліотечного, спеціалізованого і системного. Проте переважна більшість досліджень не враховує специфіки обслуговування читачів в ОУНБ. Встановлено, що обласна бібліотека сформувалась як інституція, яка має три найважливіші характеристики: публічна (громадська), тобто призначена для загальносуспільного користування; унікальне зібрання краєзнавчих документів, свого роду "регіональна пам'ять"; центр взаємодії бібліотек на рівні регіону. Підкреслюється, що ці типологічні характеристики не отримали повного розвитку, але сам процес їх становлення відбувався досить інтенсивно упродовж усієї історії розвитку цього типу бібліотек та безпосередньо впливав на СО читачів.

Соціально-політична, економічна й інформаційна ситуація, що склалась у країні у 70-х і на початку 80-х років, орієнтувала ОУНБ з однієї сторони - на партійно-ідеологічний, а з другої - на соціально-професійний підхід до змісту й організації обслуговування і пропаганди своїх фондів. Цю організацію було закріплено у типовому статуті і примірній структурі ОУНБ у 1983 році. Проте, організуючи пріоритетні форми обслуговування, розраховані на задоволення професійних ІП користувачів, бібліотека випускає з поля зору основні категорії читачів з їх

різnobічними інтересами і потребами в універсальній за змістом інформації, комфортному й оперативному обслуговуванні. Тому курс на професійно-галузеву спеціалізацію в обслуговуванні є неперспективним і не відповідає соціальним завданням, що поставили перед ОУНБ на сучасному історичному етапі. Для приведення СО у відповідність з вимогами, які ставить перед нею суспільство, необхідне створення адекватного теоретико-методичного інструментарію. Для цього у дисертації запропоновано спеціальну методику, яка ґрунтується на принципі послідовного наближення від частки до цілого. Для зручності викладу вона представлена у вигляді шести взаємопов'язаних етапів. Перший етап - вивчення ІІ читачів ОУНБ, другий етап - аналіз ІКД читачів ОУНБ; третій етап - уточнення результатів дослідження ІКД читачів; четвертий етап - розробка програми оновлення СО читачів ОУНБ; п'ятий етап - обґрунтування перспективної технології як засобу реалізації програми оновлення обслуговування читачів; шостий етап - розробка перспективної організаційної структури СО читачів ОУНБ.

Етапи 1-3 орієнтовані на вивчення феномену ІІ та ІКД читачів ОУНБ. Реалізація решти етапів дає можливість у комплексі дослідити основні напрями оновлення СО.

Розділ 2. Динаміка інформаційних потреб читачів ОУНБ. Згідно з методикою дослідження (етапи 1-3) здійснено комплексний аналіз ІІ та специфіки ІКД читачів ОУНБ. Аналіз розвитку поглядів бібліотекознавців України на проблему дослідження ІІ дозволив виділити оформлення двох основних підходів до їх вивчення: соціологічного та аналітичного. Перший був домінуючим майже протягом усієї історії дослідження ІІ, яка бере початок від загальної теорії вивчення читача. Винятково важливе значення для вивчення інтересів українського читача

мало дослідження провідних наукових центрів - ВВУ та УНІК. Проте, незважаючи на наявність глибоких теоретичних робіт, у 20-ті роки переважна більшість досліджень мали локальний емпіричний характер. Суспільно-політичні процеси, що відбувались у колишньому СРСР в 30-50-ті роки, робили неможливим проведення об'єктивного вивчення читацьких інтересів. Ситуація почала змінюватись у роки "хрущовської відлиги", коли відновилось проведення локальних соціологічних досліджень читання.

У середині 60-70-х років сформувались три основні організаційні форми проведення бібліотекознавцями України соціологічних досліджень: І) участь у Всесоюзних НДР, проведення наукових розвідок у відповідності з республіканськими програмами і планами окремих установ, дисертаційні дослідження. Українські бібліотеки (як і бібліотечні установи інших республік колишнього Союзу), як правило, виконували пасивну роль збирання і первинної обробки емпіричних матеріалів. Не був відпрацьований механізм впровадження результатів всесоюзних досліджень у кожній бібліотеці-учасниці.

Період 70-80-х років характеризується появою науково-дослідних підрозділів у провідних бібліотеках України. У першій половині 80-х років провідні бібліотеки різних систем і відомств провели республіканські соціологічні дослідження в окремих читацьких групах, що сприяли удосконаленню системи їх обслуговування. Важливе значення мала організація соціологічної служби по вивченню читача у бібліотеках системи Міністерства культури України. Діяльність соціологічної служби на місцях активізувала самостійну наукову роботу ОУНБ, проведення регіональних і локальних досліджень. У центрі уваги

соціологів ОУНБ поставили питання вивчення читача, його ПП, запитів та інтересів, відповідності їм структури бібліотечних фондів.

Важливе значення для теорії і практики вивчення ПП мали дисертації українських дослідників, у яких анкетування поєднувалося з іншими дослідницькими методами; одержав розвиток аналітичний підхід до вивчення ПП.

На основі цього підходу нами здійснено вивчення об'єктивних суспільних змін, що визначальним чином впливають на розвиток ПП протягом обраного історичного періоду, в якому виділено три принципово відмінні етапи: кризового стану суспільства (1980-1985 рр.), початок складного процесу оновлення суспільства (1986-1991 рр.) і етап розбудови незалежної держави (починаючи з серпня 1991 р.).

Кардинальні зміни у соціально-економічній сфері України визначальним чином вплинули на зміст і характер ПП читачів. У дисертації проаналізовано основні соціально-економічні фактори, що впливають на формування ПП читачів. Їх змістовий аналіз виконано у динаміці на основі історико-бібліотечнознавчого підходу. Для цього здійснено порівняння результатів досліджень ПП читачів України, проведених у 80-х і 90-х роках. Проаналізовано зміст і динаміку ПП основних читачьких груп, що склались в ОУНБ: науковців, фахівців природничо-технічного, сільськогосподарського, гуманітарного комплексів, студентів. Визначена специфіка ПП нової читачької групи, зайнятої у недержавній сфері економіки.

Аналіз змісту, характеру і структури ПП читачів підтверджує, що вони як складне і багатоаспектне явище відіграють важливу роль у регулюванні взаємовідносин між суспільством і особистістю, є стимулом читачької діяльності. У структурі ПП

закріплюється рівень прогресу на кожному етапі розвитку суспільства. На трансформацію змісту і структури ІП суттєво впливає розширення сфери і поглиблення потреб як процесу культурної діяльності, в якому задоволення простих ІП викликає появу більш складних. Вони пов'язані передусім із зміною політичних орієнтацій, соціальних умов життя, відкриття доступу до закритих тем і напрямків у різних галузях науки і культури.

Для поглиблення уявлень про зміст і структуру ІП читачів ОУНБ виявлено специфіку їх ІКД. Встановлено, що ця специфіка насамперед визначається структурою фондів, організацією ДБА, рівнем автоматизації технологічних процесів, асортиментом і якістю послуг. Комплекс цих чинників суттєво впливає на можливість задоволення ІП читачів ОУНБ. Основним методом вивчення ІКД обрано анкетування, проведене у шести ОУНБ. Опитуванням було охоплено 1800 респондентів, серед яких 79% мають вищу освіту, 12% середню спеціальну і 9% середню. За професійним і віковим складом респонденти також достовірно відображають читальний контингент ОУНБ. Анкетним шляхом вивчено таке коло питань: мета звернення до ОУНБ, оцінка читальських стереотипів, типологічна і галузева структура ІКД, використання читачами основних видів первинних і вторинних документів, оцінка послуг, що надаються читачам, і форм пропаганди літератури. У результаті анкетування встановлено, що домінуючою метою звернення до ОУНБ є самоосвіта (62%). Важливе місце у мотивах звернення до бібліотеки займають: підвищення кваліфікації (44%), виконання навчальних завдань і підготовка до їх проведення (41% і 39% відповідно), виробнича необхідність (39%). У типологічному аспекті провідне місце у структурі ІКД займає довідкова література (58%). До наукової літератури найчастіше звертаються 56,6% респондентів, майже

стільки ж - 56% - до науково-популярної, 54% постійно користуються навчальними книгами, 23% віддають перевагу виробничій літературі. В галузевому аспекті найбільший попит на суспільно-політичну літературу (57% читачів), перевагу художній літературі надають 52,6%, економічній - 36%, а технічній книзі - 32% респондентів. Наукові видання з природознавства викликають зацікавленість у 25,3% читачів. Для уточнення цих даних було проведене інтерв'ювання читачів з метою виявлення тематики типових запитів. Ці матеріали засвідчили, що найактивніше використовувались книги суспільно-політичної тематики, до них зверталась третина опитаних. Великим попитом користується література з проблем економіки, фінансової системи, банківської діяльності, юриспруденції, психології, педагогіки. Зростає попит на технічну літературу (20% опитаних).

У видовій структурі ІКД чільне місце займають журнальні статті (систематично використовують 85%), енциклопедії, словники, довідники (56%), газетні статті (50,5%). Для задоволення професійних ІП 22,2% респондентів систематично звертається до відомчої літератури виробничого характеру, 19% - до видань органів НТІ, 18,3% - до збірників праць і вчених записок. Показово, що до наукових монографій систематично звертаються лише 13,6% респондентів. Інтерв'юванням встановлено, що таке становище пояснюється суттєвими прогалинами у комплектуванні фондів ОУНБ монографіями. Для уточнення структури ІКД проведено аналіз читацьких вимог. Встановлено, що у галузевому зрізі читацькі вимоги концентруються у межах двох багатогалузевих комплексів - гуманітарного і природничо-технічного. У межах цих комплексів відзначається високий рівень запитів міжгалузевого характеру. У

мовному аспекті 49,5% усіх запитів одержано на російськомовні видання, вимоги на документи українською мовою склали 29%, на видання іншими мовами одержано 22% запитів. Встановлено, що галузева і видова структура читацьких запитів корелює з структурою відмов.

У хронологічному зрізі найактивніше використовується література 1991-1995 років - 51,9%, запити на видання 1980-1990 років становлять 37,6%, на видання 1970-1979 років - 8,5%, на літературу 1950-1969 років - 3%.

Підвищення ефективності використання первинних документів значною мірою залежить від рівня їх розкриття і пропаганди та бібліографічної орієнтації читачів. Аналіз даних анкетування свідчить, що лише 43,3% опитаних задоволені тематичними виставками літератури. Найбільшою популярністю користується СО біля каталогу, а про проведення масових заходів у ОУНБ не знають 78,6%. Проведений аналіз ставлення читачів до основних жанрів вторинної інформації засвідчив, що для пошуку первинних документів читачі переважно використовують каталоги і картотеки ОУНБ (91,4%, у т.ч. 26% користуються електронним каталогом). Серед інших джерел пошуку 20,7% читачів систематично користуються прикнижковими і пристайейними списками літератури; 12,8% - поточними бібліографічними покажчиками. Інші види вторинних документів (навіть РЖ) використовуються у рідких випадках. Ці дані яскраво свідчать про низький рівень інформаційно-бібліографічної культури читачів і недостатню роботу з пропаганди бібліографічних знань.

Результати вивчення ІП та специфіки ІКД читачів ОУНБ закладають підвалини для оновлення системи їх обслуговування.

Розділ 3. Перспективні напрями розвитку системи обслуговування читачів. Згідно з методикою дослідження (етапи 4-6) здійснено розробку програми оновлення СО читачів ОУНБ та визначено перспективні напрями її технологічного й організаційно-структурного забезпечення. Розроблена у дисертації програма представлена у вигляді дерева цілей. Її головна мета: максимально повно й оперативно задовольнити ІП читачів ОУНБ на основі розробки і реалізації системи послуг, що базуються на комплексному використанні бібліотекою власних і зовнішніх інформаційних ресурсів. Для досягнення головної мети у програмі виділено шість цілей першого рівня: 1. Здійснювати моніторинг динаміки ІП та ІКД; 2. Провести аналіз власних інформаційних ресурсів ОУНБ і визначити перспективні напрями і конкретні шляхи їх розвитку; 3. Організувати маркетингове дослідження зовнішніх інформаційних ресурсів і забезпечити їх доступність для читачів; 4. Удосконалити існуючу, розробити і реалізувати перспективну систему послуг, орієнтовану на інформаційні технології; 5. Здійснити технологічне оновлення СО читачів ОУНБ; 6. Науково й організаційно забезпечити функціонування СО читачів.

Розроблена програма дає можливість наочно відобразити сукупність цілей удосконалення бібліотечного обслуговування, їх розгортання, взаємозв'язки, підпорядкованість, взаємообумовленість, полегшує добір пріоритетних цільових установок у послідовному плануванні розвитку ОУНБ і розширенні її діяльності. Проведений аналіз цілей усіх рівнів, що включені у програму, засвідчує, що у повному обсязі вона може бути реалізованою лише на якісно новій організаційно-технічній базі. Пріоритетними напрямами технологічного забезпечення програми є: формування ЕК ОУНБ як основи регіональних

бібліотечно-інформаційних ресурсів; автоматизація основних процесів СО та їх мережева інтеграція; забезпечення доступності інформаційних ресурсів усіх регіонів держави, бібліотек загальнодержавного рівня і зарубіжних баз даних.

Центральне місце у запропонованій технології займає ЕК, який розглядається у роботі як система певним чином організованих баз даних і комплекс технічних, програмних, лінгвістичних та інформаційно-технологічних засобів, розрахованих на формування і ведення баз даних, пошук інформації в них, обробку і видачу її користувачам у зручному вигляді. Автоматизований режим дозволить проводити бібліографічне обслуговування у формах виконання разових запитів, ретроспективного пошуку, вибіркового розповсюдження інформації. На основі автоматизованого обслуговування читачів відбудуватиметься збір і обробка статистичних даних (книговидачі, відмов, відвідувань тощо), які використовуватимуться для звітності бібліотеки та прийняття управлінських рішень на якісно новій технологічній основі.

Реалізація запропонованої технології закладе підвалини для повноцінної участі у загальнодержавній і міжнародних системах обміну інформацією, що забезпечить якісно новий рівень обслуговування читачів. При впровадженні інформаційної технології слід враховувати одночасну спрямованість автоматизації і СО на читачів і бібліотечних працівників. Це дасть можливість націлити технологічну і технічну політику на розв'язання комплексу першочергових завдань: створення дружнього комп'ютерного середовища для читачів і працівників бібліотеки; максимальне полегшення для читачів переходу від користування традиційним каталогом до електронного; розробка і впровадження автоматизованих підсистем, працюючих у

сільовому режимі обслуговування читачів у структурних підрозділах бібліотеки, що об'єднує процес пошуку документу з процесом замовлення, видачі, бронювання та ідентифікації видань на основі штрихкодів.

Запропонована технологія вже частково реалізована у Рівненській ОУНБ.

Автоматизація зумовлює необхідність внесення принципових змін у структуру ОУНБ та організацію її діяльності, що необхідно для успішної реалізації програми оновлення СО.

Перспективна структура системи обслуговування складається з п'яти блоків.

Перший - формування та підтримка ресурсної бази обслуговування - є базовим. Технологічні процеси, що відбуваються у даному блоці, пов'язані з внутрішніми бібліотечними процесами: формуванням бібліотечного фонду, каталога ізацією і бібліографуванням документів, створенням ДБА та баз даних "ЕК", "Абонентів", "Запитів". Він зв'язує весь технологічний цикл з зовнішнім середовищем.

Другий блок - організація орієнтовного інформування і обслуговування вторинними документами - включає орієнтацію читачів у бібліотечних ресурсах і бібліографічне обслуговування. Надання орієнтовної інформації повинно орієнтувати читачів у розміщенні фондів і пошукових можливостях традиційних каталогів і картотек та автоматизованої системи. Запропоновано організувати комп'ютерну довідкову систему, яку має обслуговувати група кваліфікованих консультантів. Для ефективної орієнтації читачів запропоновано створення баз даних надходжень нових документів, які відповідатимуть різноманітним ІП, що дозволяє віднести їх до елементів сервісних послуг (видрук списків, підключення до баз даних бібліотек різних

рівнів, інформаційних центрів тощо). Обґрунтована необхідність проведення бібліографічної роботи ОУНБ за основними галузями науки, культури, виробництва з наданням пріоритетної уваги суспільно-політичній і гуманітарній тематиці, комплексним і міжгалузевим науковим і соціально-економічним проблемам, краєзнавству.

До третього блоку - обслуговування первинними документами - віднесено структурні підрозділи, що надають можливість користуватись основним фондом: читальні зали проблемного характеру, єдиний абонемент, відділ зберігання основного фонду. Пропонується три профілі читальних залів: гуманітарної літератури, природничо-наукової літератури, виробничої літератури. Це необхідно для переорієнтації роботи бібліотек на задоволення різноманітних ІІ читачів. Зонаю оперативного обслуговування має стати кафедра видачі літератури, обладнана ЕОМ з базами даних "Запити", а в процесі виконання запиту на послуги підключатиметься база даних ЕК, а також засоби для копіювання документів. Наближення фондів іноземної літератури через відображення в ЕК та розміщення на загальних підставах у фондах і тематичних підрозділах зробить їх більш доступними для основної маси користувачів.

Четвертий блок перспективної структури - науково-аналітичне забезпечення СО читачів. Для його реалізації пропонується реорганізувати науково-методичний відділ, орієнтуючи його на аналіз процесів, що відбуваються у бібліотечному обслуговуванні книгозбірні, зіставлення результатів з вимогами суспільства, групи, особистості, ведення пошуку причин різнобіжностей цих процесів. Отримані дані впливатимуть на процеси підготовки послуги, а також прогнозування випереджаючих бібліотечних послуг із службами поточного

інформування, популяризації літератури, навчання користувачів і бібліотечних працівників новим технологіям.

На результатах аналітичних досліджень базується п'ятий блок - управління системою обслуговування, який має забезпечувати подальший розвиток СО в ОУНБ і бібліотеках області. Для удосконалення управління доцільно сформувати базу даних, де має концентруватись статистична інформація про функціонування відділів та всі види діяльності ОУНБ і бібліотек області. Її використання дозволить вирішити комплекс завдань: збір даних, що надходять з ЦБС, управління книгообміном і бібліотечними кадрами. У результаті розв'язання комплексу цих завдань буде отримана зведена аналітична інформація про діяльність бібліотек області.

Запропонована структура зможе забезпечити цілісність технологічного процесу, що має принципове значення для реалізації програми оновлення СО читачів ОУНБ.

У заключенні підбито підсумки дисертаційного дослідження, викладено основні висновки, які конкретизують і розвивають положення, що винесені на захист.

1. У досліджуваному періоді розпочався перехід СО читачів ОУНБ від екстенсивного до інтенсивного розвитку, зумовлений оновленням усіх сфер суспільного життя, одержанням реальних можливостей для участі бібліотек у інформатизації суспільства. Це зумовлює необхідність забезпечення відповідності між СО і новими ІІІ читачів ОУНБ.

2. Сучасна структура ІІІ формується під впливом зміни політичних орієнтацій, соціально-економічних умов, відкриття доступу до закритих тем і напрямів у різних галузях науки і культури, що призводить до випереджаючого розвитку ІІ культурно-освітнього зрізу. Визначальними чинниками

змістового наповнення культурно-освітнього зрізу ІП читачів ОУНБ є: деідеологізація історії та культури, загальне посилення інтересу до національної історії і літератури, релігії та вільнодумства, праць представників різних філософських шкіл і напрямів, здобутків національної і світової культури; відповідна зміна навчальних планів і програм, спрямованість індивідуальних інтересів читачів на нові галузі знань та діяльності, передусім фахова переорієнтація на вимогу ринкової економіки, що супроводжується частковою або повною перекваліфікацією.

3. Структура та зміст ІП безпосередньо впливають на ІКД читачів ОУНБ, які віддають перевагу культурно-освітній, предметно-фаховій та художній літературі, каталогам і картотекам бібліотеки, у яких вона відображається. Специфіка ІКД визначається рядом чинників, серед яких чільне місце займають: стан книжкового ринку і комплектування ОУНБ, структура й організація фонду і ДБА, рівень автоматизації технологічних процесів, асортимент і якість послуг, професіоналізм працівників бібліотеки та інформаційна культура читачів. Між ІП і реальною ІКД існує невідповідність, що зумовлена динамічними змінами структури і змісту ІП. Таке становище викликає необхідність оновлення системи бібліотечного обслуговування.

4. Для реалізації програми оновлення СО читачів ОУНБ необхідно забезпечити комплексне впровадження новітніх технологій, орієнтованих на інтеграцію внутрішніх і доступ до зовнішніх інформаційних ресурсів. На внутрішньобібліотечному рівні першочергову увагу слід приділити розробці і впровадженню автоматизованих підсистем, що працюють у мережевому режимі й інтегрують процеси пошуку документів, їх замовлення, видачі, бронювання. Пріоритетними напрямками у

зовнішньому зрізі освоєння інформаційних технологій мають стати технічне забезпечення доступу до національних і міжнародних інформаційних ресурсів, використання баз даних на CD-ROM у поєднанні з розробкою технології їх ефективного використання у практиці обслуговування читачів ОУНБ.

5. Перспективна організаційна структура СО читачів ОУНБ повинна забезпечувати реалізацію стратегічних напрямів її розвитку і ефективного впровадження інформаційних технологій. Спеціалізовані підрозділи, що об'єднані у п'ять структурних блоків, мають здійснювати комплекс робіт, спрямованих на формування ефективної ресурсної бази, орієнтовне інформування читачів, задоволення їх потреб у первинних і вторинних документах, у поєднанні з науково-аналітичним і управлінським забезпеченням функціонування СО.

Основний зміст дисертації викладено у таких наукових працях:

1. Обслуговування читачів: Аспекти оновлення.-Рівне:Обл. упр стат., 1997.-87 с
2. Інформаційно-комунікативна діяльність читачів ОУНБ//Головна книгозбірня області: Історія і розвиток: 36 ст.-Рівне,1997.-С.34-43.
- 3.Рівненська обласна універсальна бібліотека: Історія і розвиток//Головна книгозбірня області: Історія і розвиток: 36 ст. - Рівне,1997.-С.3-7.
- 4.Читачькі потреби та стан їх задоволення в Рівненській державній обласній бібліотеці (за матеріалами звіту про соціологічне дослідження. Рівненська ОУНБ//Соціологічні дослідження в бібліотеках.-К.,1996.- Вип.16.-С.18-21.
5. Впровадження інформаційних технологій в обласній бібліотеці //Наукова бібліотека в сучасному соціокультурному контексті: Міжнар.наук.конф.: Київ, 12-15 жовт.1993 р./ЦНБ.-К.,1993.-Ч.1.-С.57-59.
6. Обслуговування читачів в обласній універсальній бібліотеці на основі електронного каталогу // Бібліотечно-бібліографічні класифікації та інформаційно-пошукові системи: 36 тез міжнар.наук. конф.-К.,1995.- С.79-81.
- 7.Стан та проблеми впровадження автоматизованих технологій у Рівненській державній обласній науковій бібліотеці//Пріоритетні напрямки розвитку бібліотечної справи в Україні: Міжрегіон.наук.-практ.конф. - Рівне,1993.-С.45-47.
- 8.Сучасні підходи до систем обслуговування читачів//Бібліотеки у розвитку науки й культури регіону: Наук.-практ.конф.:Тези доп.і вист. - Одеса, 1994. - С.34-35.

Ярошук В.П. Система обслуживания читателей областных универсальных научных библиотек Украины (80-90-е годы)

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.08 - книговедение, библиотековедение, библиографоведение. Национальная библиотека Украины имени В.И.Вернадского, Киев, 1997.

Основная идея диссертационной работы заключается в комплексном историко-библиотечковедческом исследовании системы обслуживания читателей областных универсальных научных библиотек Украины в 80-90-е годы. Диссертантом проанализованы развитие библиотечковедческих представлений о системе обслуживания читателей, изучено содержание и динамику информационно-коммуникативной деятельности читателей в ОУНБ. На основе полученных результатов разработана перспективная программа обновления системы обслуживания, ориентированная на внедрение информационных технологий, представлена перспективная организационная структура обслуживания читателей в ОУНБ.

Ключові слова: бібліотека, система обслуговування, інформаційні потреби, інформаційна технологія, структура

Yaroshuk V.P. The system of readers' service of Regional Universal Scientific Libraries of Ukraine (80-90 years)

The thesis for a candidate's degree of history sciences on speciality 07.00.08 - book science, library science, bibliography

National Library of Ukraine named after V.I.Vernadsky, Kyiv, 1997.

The main idea of the thesis is in its combined historical and library science research system of readers' service of Regional Universal Scientific Libraries of Ukraine in 80 - 90 years. The candidate for a degree has analysed the genesis of library science notions about the system of readers' service; has studied the content and the dynamics of information needs of the main groups of readers and has defined specific features of informational-communicative activity of readers in regional Universal scientific Libraries. The perspective programme of renewal of service system has been worked out on the basis of the obtained results. This programme is orientated to the inculcation of new information technologies. Perspective organizational structure of readers' service in Regional Universal Scientific Libraries has been presented.

Key words: library, service system, information needs, information technology, structure

Зав. 229-100 прим. Підписано до друку 25.04.97 р.
ВОЯ Рівненського облуправління статистики

435658

AB 37.787
AB 37.787

M. 118